

УДК 37:070:82-7]:94(477)"1940/1980"
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/1.11>

Лаврут О.О.

<https://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

СЮЖЕТИ ЗІ ШКІЛЬНОГО ЖИТТЯ НА СТОРІНКАХ РАДЯНСЬКИХ САТИРИЧНИХ І ГУМОРИСТИЧНИХ ЖУРНАЛІВ 1940-Х – 1980-Х РР.

У статті зацентовано, що періодичні видання у радянському суспільстві займали провідну роль у процесі формування суспільної думки, контролю та продукуванню нових ідей. На їх шпальтах знайшли відображення події, явища і процеси, що були притаманні тодішньому соціуму. Для читачів створювали картину ідеального життя, яке обов'язково мало власні переваги над іншими країнами. Водночас, дозволялася стримана або показова критика. При цьому дописувачі мали певні ризики. Саме гумор і сатира стали інструментами демонстрації хиб внутрішнього і зовнішнього вияву суспільного життя.

На сторінках журналів друкувалися статті, фейлетони, бувальщини, байки, шаржі, вірші, казки, оповідання, що супроводжувалися відповідною візуалізацією: карикатурами, малюнками, рекламою тощо. Вони були різноплановими за тематичним спрямуванням і охоплювали сторінки із життя країни та закордоння. Цікавими сюжетами стали матеріали про школу у радянському суспільстві. Автори дописів не лише презентували те, що було для неї характерним, а і власне ставлення до того, що відбувалося. У матеріалах простежуються усі риси і складові шкільного життя. Ідеологічні чинники залишалися провідними, що знайшло відображення у зовнішньому оформленні дописів, візуалізації та змісту контенту. Проте і вони для авторів були сумнівними.

У матеріалі знайшли відображення сюжети про будівництво або ремонт шкільних підручникових і технічних забезпечення, яке потребувало уваги держави, оскільки у першій повоєнний період бракувало фактично всього через втрати у війні, далі – через закритість радянського суспільства і несприйняття ідей індустріального суспільства, що було характерним для демократичних держав і – дефіцитом у останні періоди існування СРСР. Взаємовідносини між педагогами, учнями, батьками теж були презентовані у журналах у контексті вимог до школи та виховного процесу. Вияви асоціальної поведінки і їх вплив на дітей став ще одним сюжетом життя радянської школи. Діяльність педагогів – актуальна на сторінках періодики.

Доведено, що журнали сатири і гумору стали тим інструментом, який дозволяв не лише висвітлювати сюжети, що необхідні були владі, а й привертати її увагу і суспільства до нагальних проблем.

Ключові слова: періодичні видання, журнал, сатира, радянська дійсність, радянський спосіб життя, мислення, навчання, школа, учитель, учень.

Постановка проблеми. У сучасному світі важливим є комунікація різних соціальних інститутів, які демонструють не лише суб'єкт-суб'єкту взаємодію, але і можливість висловити власну думку і запропонувати вирішення того чи іншого питання. Відкритість до діалогу є запорукою існування демократичного суспільства. На сторінках періодичних видань у другій половині 1940 – 1980-х рр. здійснювали дописи не лише автори, але і їх передплатники. І хоча часто вони не могли вирішити власну проблему, звернення до неї і загострення давали певні шанси. Особливо це стосувалося сатиристичних та гумористичних журналів, які

завуальовано писали про наболіле. Теоретичне застосування запропонованого матеріалу можливе під час вивчення історії України, спецкурсів, практичне – у контексті взаємодії сучасних медіа та закладів загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування радянської преси стала темою для різних дослідників. Ю. Колісник охарактеризував роль журнальної періодики на формування і вплив свідомості громадян. Його робота охоплює період від «відлиги» до «перебудови» в УРСР. Автор акцентує на монополії правлячої партії та її важелях впливу на населення і дописувачів

матеріалів періодики. Це обумовлювало їх зміст та напрямки [14].

К. Єремєєва охарактеризувала журнал «Перець», вивчивши його історичні витoki, етапи становлення та розвитку, вплив суспільно-політичних чинників на зміст і напрямки дописів видання. Вона зосередилась і на творчості поетів і письменників, які співпрацювали із журналом, впливі їх особистих поглядів на контент. Видання маневрувало між дозволеним і забороненим, між загальним і особистим, намагаючись критикувати радянську дійсність і захищатися словом, карикатурою і сміхом. Автори завжди ризикували власною кар'єрою, добробутом і життям. У цьому і полягав тягар такої творчої діяльності. З одного боку, журнал формував неофіційне ставлення читачів до влади і радянської дійсності, з іншого – був тим інструментом, який це здійснював [11].

І. Собокар охарактеризувала діяльність журналу періоду «сталінізму», наголошуючи на складних життєвих долях дописувачів, діяльність яких контролювала влада. Авторка з'ясувала тематику випусків [22, с. 126–129]. Одним із аспектів її уваги стало вивчення елементів коміксу на шпальтах видання [21, с. 85–88].

Т. Коць зосередилась на лінгвістичних аспектах гумору на прикладі журналу «Перець». Авторка вивчила значення гумору і сатири в житті особистості, зокрема українців, зупинившись і на історичних аспектах. Проте вона більше увагу приділила характеристичі сучасних аспектів гумору та сатири, які спрямовані на подолання життєвих труднощів і викликів, з якими зіштовхуються українці [17, с. 122–133]. Проте питання висвітлення шкільного життя на сторінках гумористичних і сатиристичних журналів залишалось недостатньо дослідженим. На порядку денному постає завдання надолужити це.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є вивчення життя школи на сторінках радянських сатиристичних та гумористичних журналів другої половини 1940-х – 1980-х рр. Задля її досягнення варто з'ясувати напрямки публікацій, їх зміст; сюжети, які були найактуальнішими на шпальтах періодичних видань та причини їх появи; з'ясувати роль журналів у ставленні до радянської дійсності та окреслити перспективи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Обговорення питань суспільного життя є відображенням ставлення громадян до нього. Періодичні видання були саме таким майданчиком. Джерелами до вивчення стали журнали «Шмель» і «Перець».

Перший – республіканське газетно-журнальне видання при ЦК Казахської РСР, яке функціонувало протягом 1950-х – 1990-х рр. на казахській та російській мові. Причому кількість російськомовних екземплярів переважала казахськомовні майже у 2 рази, що свідчило про потужну роботу ідеологічного плану [25]. «Перець» – сатирично-гумористичний ілюстрований журнал УРСР, який виходив із 1922 р. під назвою «Червоний перець», а з 1941 р. – «Перець» [11].

На сторінках журналу «Шмель» простежуються зображення стереотипів та гендерної нерівності, із демонстративними перевагами «радянського способу життя». У дівчаток і хлопчиків суто «жіночі» і «чоловічі» ролі: батька, чоловіка, матері, жінки із їх повсякденними обов'язками. Вони граються і у відповідні ігри, грають такими ж іграшками: хлопчики – машинками та іграшковими матеріалами для будівництва, дівчатка – ляльками, кухнею і приготуванням їжі, доглядом за молодшими, читанням, настільними іграми. Це демонструється на фонах природи, школи, дитячого табору. Діти задоволені, щасливі, веселі, зацікавлені спілкуванням, слухають дорослих, уважні один до одного, доглянуті зовні: одягнені в охайний одяг і взуття, із зачесаним волоссям (хто із косами, хто із хвостиками). Можна помітити майже однаковий одяг: багато переважало червоного (у хлопчиків – костюми), у дівчаток – білосині сукні або червоні, підперезані фартушками. Черевики зі шкарпетками. Ідеальна картина взаємовідносин між дітьми і місце перебування їх – світле, комфортне [25].

На сторінках періодичних видань із гумором та сатирою відображали бюрократичну систему не лише радянської номенклатури, але і її вплив на взаємовідносини у педагогічних колективах, молодими фахівцями, під час вирішення економічних питань. Це гальмувало освітній процес та комунікацію між його учасниками. Зокрема, майбутні педагоги мали проходити виробничу практику у школах, надавши після цього звітну документацію: щоденники спостережень, характеристику класу, відвіданих і проведених уроків, відгуки на заняття. Прикладом цього став допис: «І це звіт з практики? Давно б так...» [3, с. 11]. Він підтверджує тезу не лише про надмірну папероманію адміністрації, але й перенавантаження педагогів непотрібними і зайвими справами, які відволікали і забирали ресурси, що можна було спрямувати на професійний розвиток, співпрацю зі школярами або власними дітьми. Влада сама привчала своїх громадян до бюрократизації і залежності від неї,

а потім звинувачувала у формальному ставленні до виконання власних обов'язків. До школи висували високі вимоги не лише держава у контексті формування «радянської людини», але й батьки, перекладаючи відповідальність від себе на учителів. Це стосувалося навчальної і виховної діяльності: успішності, взаємовідносин зі старшими, виконання власних обов'язків. У деяких випадках школа виступала як погроза – заклад, який має навчити як «правильно себе вести і навчатися», з іншого – заклад, від якого очікували високих результатів для власних дітей. Зокрема, коли учень приносив додому «2», то батько говорив: «Треба за тебе взятися! Де твоя школа?». Він не знав, підтвердженням чого є така ілюстрація [3, с. 11]:

Рис. 1. «Двійка? Треба за тебе взятися! Де твоя школа?»

Припускаємо, що при цьому чоловік, доглянутий, живе у комфортній, сучасній, багатій, ошатній квартирі або будинку. Навряд чи він створює такий затишок, сидячи або лежачи на дивані у піжамі. Хлопець мав витримувати гнів дорослого. Подібні сюжети часто зустрічалися на сторінках періодичних видань. Наприклад, мати зверталася до свого сина із реплікою: «Йди, йди, школа тебе навчить, як до мами ставитись!». При цьому дитина опиралася: її або налякали, або вона дійсно не хотіла відвідувати школу через низку причин. Можна спостерігати і протиставлення світогляду, який був удома і в школі. Часто поведінка у школі відповідала встановленим правилам, але за її межами

могло відбуватися протилежне. Саме таким чином діти могли виживати у системі радянського виховання. Такою була модель поведінки школярів [4, с. 7].

Водночас на сторінках журналів діти, граючись, копіювали і демонстрували поведінку дорослих: паління, алкоголізм, запізнення на роботу, неякісне виконання власних обов'язків (батьківських та професійних), що не мало бути у радянському суспільстві. Але це було реальністю. Діти зазвичай гралися у дворах, спілкувалися із друзями, сусідами. Одні розуміли, що є відповідальність за навчання, інші – не завжди зважали на зауваження або прохання. Саме про такі вияви поведінки писали автори на сторінках періодики.

Учні гукали старші і молодші, щоб вони заходили читати уроки, проте ті не зважали на це, результатом чого ставали незадовільні оцінки – їхнього «трішки погуляю», «трішки поганяю» [18, с. 13]. У школах радянського періоду склалася традиція вітати дівчаток із 8 Березня, а хлопчиків – із 23 Лютим. Вони дарували листівки, м'які іграшки, книжки, канцелярію, саморобки тощо. Цим процесом керували класні керівники [23, с. 12].

У рубриці «Наші незабутні одноперчани» колеги вшунували пам'ять Івана Немировича, який поєднав у собі талант природничика-математика і поета: він писав фейлетони, співав і грав на бандурі, «завжди ішов прямо, не пригинаючись, дошукувався до непокорення, ні перед ким не лукавлячи та не оглядаючись на особисті вигоди». Серед віршів, які він складав були і ті, що стосувалися взаємовідносин батьків і школи, ставлення дорослих до власних дітей, обов'язків і цілому життя. У одному із творів, який був надрукований у журналі «Перець», автор зобразив сюжет зустрічі двох матерів, які покритикували школу, порядок, адміністрацію і поділилися баченням майбутнього своїх дітей: один планував стати інженером, оскільки любив техніку, а інший – м'ясником, бо любив тварин! [20, с. 12].

Результатом батьківського виховання могли бути слова П. Глазового, який писав:

«За двадцять літ синка він виховав такого,

Що навіть сам тепер ховається від нього» [9, с. 5].

Проте деякі батьки надавали іншим власні поради: як вгамувати дітей? Вони пропонували придбати «тапки Київської взуттєвої фабрики імені 50-річчя Радянської України». Взуття «сприяло» утамуванню бажанню дитини бігати, оскільки вистачило лише пів дня, щоб відклеїлася підошва і нівчому було вже ходити і бігати.

Це свідчить про вироблення неякісних товарів, обурення дорослих, дефіцит, що було притаманне другій половині 1980-х рр. Часто дописувачі зверталися до періодичних видань як до останньої інстанції, яка б зрозуміла їхні проблеми і можливість вплинути на перебіг подій [13, с. 2].

Діти переймали від своїх батьків норми поведінки та спілкування: лайливі слова, манери, зовнішній вигляд. Про це писав Олесь Жолдак: зайчиха зав'язала вуха своїм зайченятам, щоб ті не чули таких слів. Автор родом із Кіровоградщини, закінчив Запорізький педагогічний інститут і мав хист до письма. Він працював у газетах «Червоне Запоріжжя», «Радянська Україна», «Літературна Україна», у видавництві «Держлітвидав» та був завідувачем відділу з написання фейлетонів у журналі «Перець». Спочатку Олесь Іванович писав ліричні вірші, згодом почав друкуватись під псевдонімом Аполлон Вершок. Його творчість підтримав О. Вишня і він почав писати гумористичні та сатиричні твори: віршовані гуморески, фейлетони, бувальщини, пародії, усмішки. Він видав збірки творів: «Відколювання номерів», «Вибрики Пегаса», «Маститі мастаки», отримавши за свою діяльність літературну премію імені Остапа Вишні [12, с. 12].

Відсутність поваги до учителів теж демонстрували на сторінках періодичних видань. Коли двоє молодиків ідуть у громадському транспорті, модно одягнені, а позаду них стоїть педагогиня із двома сумками і знесиленим обличчям, можливо їй і соромно за такого учня, він говорить своєму співрозмовнику: «Це моя колишня вчителька. Тепер нехай вона у кутку постоїть». Такі інциденти іноді дійсно траплялися у школі [19, с. 2].

Педагоги мали демонструвати бездоганну поведінку і дотримуватися встановлених морально-етичних норм, проте були випадки протилежні, коли представник адміністрації пропонував учениці замість того, щоб отримувати «двійки» стати його дружиною. Дівчина зображена у шкільній формі, у білому фартусі, з похиленою головою, демонструючи певний сором і ніяковість: обличчя червоне. Дорослий – чоловік далеко старшого віку, який підлабузнювався до неї та посміхався [6, с. 10].

Спостерігалось зловживання власною посадою, корупція, вирішення питань шляхом «блату», пам'ятаючи радянський вислів: «Блат – вище Раднаркому» [7, с. 10]. Учні розуміли негативні явища у суспільстві і обговорювали їх між собою, коментували на уроках. Зокрема, коли вчителька пропонувала написати речення «Корови ревуть, барани

кричать, поросята пишуть...», а учень продовжив: «А голова нашого колгоспу вовком виє – кормів не заготовив» [5, с. 2].

Періодика стала місцем, де критикували діяльність авторів і видавництв, які публікували неякісні матеріали. Прикладом цього стали сюжети про діяльність І. Хмельовського, який був завідувачем сектору російської мови і літератури науково-дослідного інституту педагогічних наук Міністерства освіти Казахської РСР, завдяки якому Казнавчпедгіз видав його твори. Ю. Долгопятов, автор однієї зі статей, про нього писав, що Іван Іванович писав примітивні вірші, зміст яких мав відображати механізацію радянського господарства і навчання:

«Солнце в небе высоко.
Пашут в поле далеко.
На полях везде народ.
Сев идет,
Сев идет!»

Міністерство освіти КРСР випустило такий підручник з російської мови тиражем близько 50 тис. накладу [10, с. 6–7]. Питання неякісного друку теж стало темою до публікацій. Траплялося, що частину підручника або книги могли віддрукувати сплутавши аркуші або взагалі дороги дригом [2, с. 9].

У одному із листів у редакцію журналу «Перець» зазначалось, що видавництво «Радянська школа» неприпустимо зволікало із виданням книг «Університет на дому». І одразу «Перець» підхопив ідею: з'явилася світлина, на якій школяр, ідучи із батьком повз книжковий магазин, побачив вивіску «Передплачуйте “Університет на дому”», звертається до дорослого із проханням здійснити передплату, чому батько дивується: він же ще малий! Але хлопець каже, що поки він виросте, якраз книжки з'являться у нього. Варто відзначити, що у перше повоєнне десятиліття видавнича справа відставала від вимог, які перед нею висувалися, що було обумовлено відбудовчими процесами у країні та браком ресурсів: людських та матеріальних [8, с. 6]. А діти завжди залишали дітьми і могли обписувати підручники: «Чи можеш ти, хлопче, зрозуміти, що на книжці, яка коштує дві пари галош кантес, чортиків малювати суворо заборонено» [24, с. 11].

На сторінках періодичних видань демонструвався зв'язок української культури та історії, наративи про спільне минуле і братню дружбу народів усіх колишніх республік, які входили до складу СРСР:

«Когда замученной лежала
Вся украинская земля,

Ее врагов разило жало
Журнала острого – «Шмель».
Частенько на его страницах
Тогда Иван Франко писал.
Как этим может не гордиться
Наш сатирический журнал!
Нам радостно в семье единой,
Среди испытанных друзей,
По-братски, вместе с Украиной,
Франко отметит юбилей» [15, с. 3].

У дописі помітна вигадана інформація про діяльність І. Франка у Казахстані та у журналі.

На сторінках журналу «Перець» знайшло відображення питання матеріально-технічного забезпечення шкіл, вірніше – брак необхідних пристроїв і техніки. Зокрема, учителька просила дітей не чіпати руками комп'ютер, оскільки він був єдиним на усій школі міста. На нього учні дивилися на

уроках математики та інформатики, не здійснюючи будь-яких практичних кроків не лише щодо вивчення навчального матеріалу, а і його експлуатації взагалі [16, с. 4].

Висновки. Сатиричні і гумористичні журнали стали ретрансляторами шкільного життя. Вони відображали ставлення до тих процесів, явищ і подій, які відбувалися у закладах. Дописувачами ставали не лише редакторський склад, але й звичайні люди, які реагували на зміни або несправедливість, що спостерігали у суспільстві. Оскільки такі видання були популярними серед населення і багатотиражними, то влада змушена була враховувати це, особливо щодо місцевих органів. Перспективами нашого дослідження може стати вивчення питання взаємодії школи і представників органів влади на сторінках періодичних видань.

Список літератури:

1. «Двійка? Треба за тебе взятися! Де твоя школа?» *Шмель*. 1956. № 3. С. 11.
2. «Дідусю, ти книгу дороги дригом тримасш! Ні, дитинко, це так у типографії зробили...». *Шмель*. 1957. № 2. С. 9.
3. «І це звіт з практики? Давно б так...» *Шмель*. 1956. № 3. С. 11.
4. «Іди, іди, школа тебе навчить, як до мами ставитись!». *Шмель*. 1956. № 8. С. 7.
5. «Корови ревуть, барани кричать, поросята пищать. А голова нашого колгоспу вовком виє – кормів не заготовив». *Шмель*. 1957. № 2. С. 2.
6. «Навіщо тобі отримувати двійки! Краще стань моєю дружиною». *Шмель*. 1956. № 4. С. 10.
7. «Спочатку відремонтуйте квартиру голови, а потім беріться за школу». *Шмель*. 1956. № 8. С. 10.
8. Видавництво «Радянська школа» неприпустимо зволікає із виданням книг «Університет на дому» – із листа у редакцію журналу «Перець». *Перець*. 1950. № 10. С. 6.
9. Глазовий П. Портрет вихователя. *Перець*. 1945. № 2. С. 5.
10. Долгопятов Ю. Протест живого, об'явленого умершим. *Шмель*. 1956. № 6. С. 6–7.
11. Єремєєва К. Бити сатирою: журнал «Перець» в соціокультурному середовищі Радянської України. Харків: Раритети України, 2018. 200 с.
12. Жолдак О. Зайчиха-педагог (з народного). *Перець*. 1988. № 6. С. 12.
13. Жукова В. Друже, Перче. *Перець*. 1988. № 6. С. 2.
14. Колісник Ю. В. Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950–1980 рр.): монографія. Київ–Черкаси: КНУ ім. Т. Шевченка, Інститут журналістики, 2008. 290 с.
15. Котинская Н. К 100-летнему юбилею Ивана Франко. *Шмель*. 1956. № 8. С. 3.
16. Кохана О. Руками, діти, не чіпайте! *Перець*. 1988. № 4. С. 4.
17. Коць Т. Лінгвософія сучасного гумору й сатири в журналі «Перець». *Культура слова*. 2019. № 91. С. 122–133.
18. Коцюбинський А. Трішки. *Перець*. 1988. № 4. С. 13.
19. Монастирський О. Це моя колишня вчителька. *Перець*. 1988. № 6. С. 2.
20. Немирович І. Ким діти будуть! *Перець*. 1988. № 4. С. 12.
21. Собокар І. І. Елементи коміксу в сатиричному журналі «Перець» доби сталінізму. *Матеріали інтернет-конференції «Сучасні медіакомунікації: прикладний аспект. Сучасні медіакомунікації: прикладний аспект: Збірник матеріалів інтернет-конференції* Маріуполь, 2017. С. 92–94.
22. Собокар І. І. Жанрово-тематичний аспект сатиричного журналу «Перець» часів сталінізму. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2017. № 3 (31). С. 126–129.
23. Трофимчук І. Подарунок. *Перець*. 1988. № 8. С. 12.
24. Чи можеш ти, хлопче, зрозуміти, що на книжці, яка коштує дві пари галош кантес, чортиків малювати суворо заборонено. *Перець*. 1945. № 2. С. 11.
25. *Шмель*. Республиканское газетно-журнальное издательство при ЦК Казахстана. 1956. Березень.

Lavrut O.O. STORYLINES FROM SCHOOL LIFE ON THE PAGES OF SOVIET SATIRIC AND HUMOR MAGAZINES OF THE 1940S – 1980S

The article emphasizes that periodicals in Soviet society played a leading role in the process of forming public opinion, control and production of new ideas. Their columns reflected events, phenomena and processes that were inherent in the then society. For readers, they created a picture of an ideal life, which necessarily had its own advantages over other countries. At the same time, restrained or demonstrative criticism was allowed. At the same time, contributors had certain risks. It was humor and satire that became tools for demonstrating the flaws of the internal and external manifestation of social life.

Articles, feuilletons, anecdotes, fables, cartoons, poems, fairy tales, stories were published on the pages of magazines, which were accompanied by appropriate visualization: caricatures, drawings, advertising, etc. They were diverse in thematic direction and covered pages from the life of the country and abroad. Interesting plots were materials about school in Soviet society. The authors of the posts not only presented what was characteristic of it, but also their own attitude to what was happening. The materials trace all the features and components of school life. Ideological factors remained leading, which was reflected in the external design of the posts, visualization and content. However, they were also questionable for the authors.

The material reflected plots about the construction or repair of schools, textbooks and technical support, which required the attention of the state, since in the first post-war period there was a lack of practically everything due to losses in the war, then – due to the closed nature of Soviet society and the rejection of the ideas of an industrial society, which was characteristic of democratic states and – a deficit in the last periods of the USSR's existence. The relationships between teachers, students, and parents were also presented in magazines in the context of the requirements for the school and the educational process. Manifestations of antisocial behavior and their impact on children became another plot of the life of the Soviet school. The activities of teachers are relevant on the pages of periodicals.

It has been proven that satire and humor magazines have become a tool that allowed not only to cover the stories that were necessary for the authorities, but also to draw their attention and that of society to pressing problems.

Keywords: *periodicals, magazine, satire, Soviet reality, Soviet way of life, thinking, learning, school, teacher, student.*

Дата першого надходження статті до видання: 08.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026